

OSMANLI DÖNEMİNE AİT NUKULLU FETVALARDAN “BAHRU’L- FETAVA”

Bünyamin ÇALIK (*)

ÖZ

Bu makalede tarafımızdan hazırlanan “Kadıızâde Muhammed Arif Efendi’nin “Bahru’l Fetâvâ” Adlı Eserinin Fetva Açısından Değerlendirilmesi” adlı bu tezde İslâm hukukundaki fetva konsepti kapsamında “nükülü fetva” türlerinden sayılabilecek bir yazma eseri latinize ederek günümüze kazandırılan fetva kitabını tanıtmak olacaktır. Ayrıca Kadıızâde’nin fetvalarından hareketle XVIII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı dönemi Erzurum toplumunda aile, ticaret, arazi, vakıf ve ceza hukuku alanlarında karşılaşılan hukukî sorunları ve çözümleri incelenmiştir. Elde edilen verilerden hareketle bu dönemde İslâm hukukunun nasıl anlaşıldığı, uygulandığı tespit edilemeye çalışılmıştır.

Kadıızâde’nin fetvalarında Hanefî mezhebine sıkı sıkıya bağlı kalmaya özen gösterdiği anlaşılmaktadır. O, devraldığı zengin hukuk külliyyâtı içinde bir meselede farklı görüşlerle karşılaştığında; zayıf da olsa devlet ve toplum maslahatına uygun görüşü tercih etmeye çalıştığı gözlenmiştir. İctihadlar arasından birini tercihte zorlandığı durumlarda fakihleri tasnif ederek maslahata uygun çözümü ortaya koyma yolunu tutmuştur.

Kadıızâde, Şiâ’ya yönelik fetvalarında Osmanlı uygulamasını esas almış, Osmanlı sultanlarının Sünnîliğin temsilcisi olduğunu açıkça belirtmiştir. O, fetvalarıyla toplumun Sünnî çizgide kalmasına çaba göstermiştir. Ayrıca başta arazi ve para vakfıyla ilgili olmak üzere pek çok fetvalara da yer vermiştir.

Kısaca Kadıızâde’nin eser-i mezburu İslâm hukukunda klasiğin dışına çıkmadan yaşadığı dönemin sorunlarına Hanefî fıkhında devlet ve toplum maslahatına uygun pratikleri ortaya koymaya katkı sağladığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Nukul, fetva

* Yrd. Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, Kars/Türkiye.

ABSTRACT

Fatwas of the Ottoman Period Nukullu: "Bahru'l-Fatawa"

In this article, This thesis which entitled of evaluation angle of fatwa Kadızade Muhammad Arif Effendi's Bahru'l Fetâvâ, was Prepared by accessing. In this thesis Islamic law brings, the scope of the concept of fatwa "nuküllü fatwa" type can be considered today by translate to Turkish. Also Kadızâde's fatwas examined that trade, land, foundations, and legal problems and solution encountered in the areas of criminal law were investigated in the first half century of the Ottoman period, Erzurum community in the XVIII. Century. How Islamic law is understood in this period obtained with those data and this study tried to be detected how is applied.

Kadızâde's fatwas seems to be closely connected to Hanafi sect. When he encounters the different opinions in a matter of in the rich corpus of law, It is observed that he have been trying to prefer the opinions of affairs to society and state which even though it was weak. When he found it difficult to choose one of the convictions he kept the path that put forward the solution which corresponds to affairs by classified to scholars. Kadızâde has take the basic of Ottoman practice in his fatwa's for Şia, he specify clearly that the Ottoman sultans representative of the Sunni muslim. He tried to stay in line for Sunni community with his fatwa's. Additionally, his fatwa's related with land and money foundations, and many issue like that.

It can be said that shortly the Kadızâde's study of Mezbur, without going out of the classic approach of Islamic law, exposes the practices in the way of Hanafi jurisprudence to appropriate contribution affairs to society and state.

Keywords: *Nukul, fatwa,*

Giriş

Osmanlı Tarihinde yazılmış fetva mecmuaları ve fetvalar hakkında yapılan çalışmalar oldukça azdır. Hatta çok azının fetva mecmuaları yayımlanmıştır. Üstelik bunların çoğu da Osmanlı döneminde yayımlanmıştır. Osmanlı şeyhülislâmlarının, görevleri süresince verdikleri fetvaların nerelerde ve ne halde bulduklarına dair yeterince bilgimiz de yoktur. Hatta çağdaş bilim adamlarının ekserisi bile varlıklarından haberdar değildirlen.

Osmanlı şeyhülislâmları ile alakalı yapılan farklı biyografik çalışmaların sonucunda onların fetvalarının içerikleri hakkında oldukça çok sınırlı bilgiler verilmektedir. Hatta "eseri olduğu bilinmemektedir" denilerek veya hiçbir şey denilmeksizin bu belgeler adeta yok olmağa kütüphanelerin toz-

lu raflarında yalnızlığa mahkûm ediliyorlar. Osmanlı Şeyhülislâmlarının ve müftülerinin devlet ve toplum üzerindeki nüfuzları dikkate alındığında bu görmezden gelme tavrı, tarihi açıdan eksikliklere belki de büyük kayıpların yaşanmasına sebep olacaktır. Bilhassa taşra örgütlenmesinde önemli bir makamı temsil eden müftüler ve onlara ait fetvalarla ilgili bilgilerimiz ise şeyhülislam fetvalarına ait bilgilerimizden çok daha azdır.

Osmanlı tarihinde içerik ve nitelik bakımından fetva ile ilgili literatür “*Fetâva*” veya “*Mecmûatü’l-fetâva*” olarak adlandırılmıştır. Bunun da sebebi derleyenlerin statüleri açısından farklılıklar arz etmesidir. Böylece oluşturulan eserlerin bir kısmında sosyal hayatta karşılaşılan problemlerin çözümünü oluşturan ve doğrudan şeyhülislâmlar veya müftüler tarafından verilmiş fetvalar derlenmiş, diğer taraftan kadı ve müftülere müracaat kaynağı olmak üzere el kitapları şeklinde klasik Hanefî literatüründen derlenmiş meseleler aynen nakledilmiştir. İlk gruba girenlere “*Aslî Fetva Mecmuaları*” diğer ikinci gruba girenlere de “Menkul Fetvâ Mecmuaları” denilmiştir.¹

Emine Arslan ise çalışmasında bu hususla ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: “*Şeyhülislâmların verdikleri fetvâlarda kaynak göstermek zorunda olmamaları ve bazı konularda da birbirlerine muhalif sonuçlara ulaşmaları bu fetvâlardan azamî istifadeyi engellemekteydi. Söz konusu engeli ortadan kaldırmak ve merkezin birikimini taşraya taşımak için, yine genel olarak Fetvâ Emînleri ve fetvâ kâtipleri tarafından, bazen de müstensihler tarafından, verilmiş olan fetvâlara muteber kaynaklardan nakil (alıntı şeklinde delil) çıkarma ameliyesi başlamıştır.*”²

Osmanlı fetvaları denilince akla ilk gelen aslî fetva türleri gelmektedir. Ancak bunların tamamının bilinmesi nerdeyse imkânsızdır. Çünkü şeyhülislam veya müftülere sorulan fetvalara verilen cevapların yazılı olduğu vesikalar, ya soruyu soran şahsa ya da makama intikal ettiği nazarı dikkate alındığında neden imkânsız olduğu kolayca anlaşılır. Nitekim eldeki fetva mecmualarındaki fetva sayılarının sınırlı olmasına rağmen bazı şeyhülislâmların bir günde binlerin üzerinde fetva verdikleri rivayetleri dikkate alındığında Osmanlı döneminde verilen fetvaların tümüne ulaşmanın nedenli imkânsız olduğu ortaya kendiliğinden çıkmaktadır.³

Bazen sık karşılaşılan sorulara kısaca “*helaldir*”, “*caizdir*”, “*sahihdir*”, “*haramdır*”, “*mekruh*” veya “*mekruh değildir*” şeklinde cevaplar verilmiştir. Fetva mecmualarında

1 Şükrü Özen, *Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü*, Türkiye Araştırmaları literatür dergisi, Cilt3, Sayı 5, 2005. s.253.

2 Emine Arslan, *Nuküllü Fetva Mecmuaları Ve Mehmed Fıkhî'nin el-Ecvibetü'l-Kâni'a Adlı Eserinin Bunlar Arasındaki Yeri*, s.3.

3 Özen, *Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü* s.254.

rı, fıkıh kitapları sistematigindeki “*kitâb*” ve “*bâb*”lara göre düzenlenmiştir. Ancak bazı fetva kitapları klasik fıkıh kitaplarındaki usulü takip etmekle beraber, kitâb ve bâblar yerine, “*mesâil*” ve “*fasıl*”lardan oluşmuştur.⁴

Osmanlı dönemine ait fetva mecmualarında kullanılan dil umumiyetle Türkçedir. Ancak Arapça ve Farsça olarak düzenlenen fetvalar da vardır.⁵

Fetvâlarda gerçek isimler kullanılmamıştır. Bunun yerine, erkekler için, Zeyd, Amr, Bekir, Halid, Veli; kadınlar için de Hind, Zeynep, Hatice, Ümmü Gülsüm, ... gibi tanınmış, genel isimler kullanılmıştır. Fakat bazı fetvâlarda Hıristiyanlar için Nikola, Mihal, Marya, Matruka ve Yahudiler için İlya gibi farklı özel isimler kullanılmıştır.⁶

Fetvâların cevapları açısından önemli bir başka konu ise, birçoğunda müftünün cevabının altında, ikinci bir bütünleyici mesele ve müftünün bu ikinci meseleye ilişkin cevabının yer almasıdır. Hatta aynı kâğıtta iki, üç veya daha fazla tamamlayıcı sorular da olabilir. Bu meseleler, başka bir da’vet başlığı ile değil, “*bu mes’ele beyanında..*” ibaresi yerine, “*bu surette*” veya “*suret-i mezburede*” kelimeleriyle açıklarlar.

İlmî değer bakımından fetva verilirken riayet edilmesi gereken birtakım önemli şartlar ve usuller vardır. Müftüler de, birtakım kurallarla bağlıdır. Her meselede önce deliller iyice istikrâ edilir/araştırılır ve hükme geçilince, bu deliller gösterilir. Hiçbir müftü, meselenin delillerini sabit görmeden ve dayandığı kaynakları göstermeden fetvâ veremez.⁷ Çalışmamızın birinci bölümünde detaylı olarak ele alacağız.

1. Kadızade Muhammed Efendi’nin Yaşadığı Dönem, Hayatı, Kişiliği ve Eserleri

Kadızade Muhammed Efendi Miladi XVIII. Yüz yılda yaşamış bir Osmanlı âlimidir. Yaşadığı dönem Osmanlı Devletinin ıslahat hareketlerinin yoğun olduğu bir dönemdir.

Bu dönemin en önemli siyasi-idari özelliği; Osmanlı Devleti 18. yüzyıla ilk defa toprak kaybeden bir devlet olarak girmiş, bu yüzden de bu yüzyılın başlarında kaybettiği toprakları geri alma gayretine gidilmiştir. Osmanlı Devleti 17. yüzyılda en çok Avusturya ile 18. yüzyılda ise en çok Rusya ile

4 Örsten, “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Fetva Mecmuaları (Fatwa Collections As a Source of Ottoman Legal History)”, s.32.

5 Seda Örsten, *Osmanlı Hukukunda Fetvâ* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku (Türk Hukuk Tarihi) Anabilim Dalı, 2005, s.11.

6 Örsten, *Osmanlı Hukukunda Fetvâ*, s.12.

7 Örsten, *Osmanlı Hukukunda Fetvâ*, s.19.

savaşmıştır. Kanuni’den beri dostumuz olan Fransa 18. yüzyılın sonlarında (1798m.) Mısır’a saldırmış bu ülke ile ilişkilerimiz bozulmuştur. Bu yüzyılda Osmanlı Devleti’nin toprak kaybı hızlanmış, Avrupa’nın bilim ve tekniği alınmaya çalışılmış ise de yeterli olmamış, sonuçta Osmanlı Devleti Avrupa’nın üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmıştır.⁸

2. Hayatı, Adı, Lakapları, Künyesi ve Nisbeleri

Aslen İspirli olup İlçesindeki temel eğitiminden sonra İstanbul’da meşhur Kazâbâd’lı hocaya öğrencilik yapan sonra Erzurum’a dönerek uzun yıllar Erzurum müftülüğünü deruhde eden ve pek çok yazma eseri hâlen Erzurum müftülüğünde koruma altına alınan Kâdızâde Muhammed Efendi, ismi halen Erzurum’da yaşayan bilginlerimizdendir.”⁹

Kadızade Muhammed Efendi’nin kendi eserlerinde adı; “Kadızâde Mehmed”¹⁰ olarak geçmektedir. Tam adı ise, “Mehmed Arif b. Mehmed” (محمد بن عارف مجمد) dir.¹¹ Başka bir okuyuşla “Muhammed Arif bin Muhammed” dir. Bizce de doğrusu bu dur.¹² Kadızade Muhammed Arif Efendi, Erzurum’da doğmuştur.¹³ Fakat doğum tarihi ile ilgili hiçbir bilgi ve belgeye ulaşamadık.¹⁴

Kaynaklardan anlaşıldığına göre; babası öldükten sonra, annesi İspir kadısı ile evlendiğinden üvey babasına nispetle “Kadızâde” olarak lakaplanmıştır. Ayrıca İspir kazasında doğup büyüdüğü içinde “İspirî” olarak da meşhur

8 Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları*, Osmanlı, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, IV,17–31.

9 Şamil Dağcı, *Osmanlı Dönemi Kaynaklarında Yer Alan İspirli Âlimler*” 26–28 Haziran 2008 tarihleri arasında Atatürk Üniversitesi İspir Hamza Polat Meslek Yüksek Okulu’nda gerçekleştirilen İspir-Pazaryolu Tarih, Kültür ve Ekonomi Sempozyumunda sunulan tebliğ metnidir. s.6.

10 Kadızâde Muhammed Arif b. Muhammed el-Erzurumi, *Bahr’ul-Risâle*, Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa, nr. s.387, varak 6a.

11 Sait Uylaş, *Erzurumlu Kadı zade Mehmed Efendi ve Kuran’a dair bir risalesinin tanıtımı*, A.Ü. İlahiyat Fak. Türk İslam düşünce tarihinde Erzurum Sempozyumu (26–28 Haziran 2006), s.515.

12 www.suleymaniye.gov.tr/Yordam.htm.

13 Mehmed Nusret Som, *Tarihçe-i Erzurum-Yabut Hemşehrilere Armağan*, Ali Şükrü Matbaası-İstanbul 1338/1920, Yayına Hazırlayan Fidan Ahmet, Ankara 2010, s.100.

14 Som, *Tarihçe-i Erzurum-Yabut Hemşehrilere Armağan*, s.100; İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s.507; İsmail Paşa Bağdatlı, *Hadiyyat al-Arifin-Esm’al-Müellifin ve Asar al-Musannifin*, İstanbul 1955. II, 333; Mehmed Tahir Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, Ankara 2000, I,404.

olmuştur.¹⁵ “Erzurum tarihi ile ilgili yapılan çalışmalarda “İspirî” olarak anılmasına karşılık Osmanlı ilim tarihinde “Erzurumî” nisbesi ile anılmıştır.”¹⁶

Süleymaniye Yazma Eserler Katalogunda ismi ayrıntılı olarak şöyle kaydedilmiştir. “Muhammed Arif bin Muhammed Kadızâde el-Erzurumî,”¹⁷ Kültür Bakanlığı Yazma Eserler Katalogunda ise şöyledir: “Kâdızâde Mehmed Arif b. Mehmed Erzurûmî.”¹⁸

2.1. Yetiřmesi ve Hocaları

“Kadızade Muhammed Efendi temel eğitimini İspir’de yapmış¹⁹ ve devamında medrese eğitimini Erzurum’da tamamlayıp icazet almıştır.²⁰ Erzurum’daki tahsilinin ardından İstanbul’a gelerek ikinci bir icazet almaya muvaffak olmuştur.²¹ İkinci icazetnameyi dönemin meşhur âlimlerinden Kazâbâdî (ö. 1163/1750) namıyla meşhur Ebu’n-Nâfi’ Ahmed bin Muhammed bin İshak’tan almıştır.

2.2. Görevleri

Kadızade Muhammed Efendi, İstanbul’dan ikinci diplomayı aldıktan sonra memleketi Erzurum vilayetine döndü. Ardından Erzurum’da eğitime devam etmekte olan Sultaniye Medreselerine Müderris rütbesiyle tayin edildi.²² Daha sonra Sultaniye Medreselerindeki müderrislik görevine devam ederken aynı zamanda Erzurum Müftüsü olarak görevlendirildi.²³

15 Som, *Tarihçe-i Erzurum-Yahut Hemşehrilere Armağan*, s.100; Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi* s.507; Uylaş, *Erzurumlu Kadı zade Mehmed Efendi ve Kuran’a dair bir risalesinin tanıtımı* s.515; Nilüfer Ateş, *Erzurumlu Kadızâde Efendi’nin Vasiyetnamesine Tablilî Bir Bakış*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 16/2, 310.

16 Bağdatlı, *Hadiyyat al-Arifin-Esm’al-Müellifin ve Asar al-Musannifin*, II, 333.

17 www.suleymaniye.gov.tr/Yordam.htm.

18 Muhammet Hanefti Suluoğlu, *Kadızâde Erzurumî ve Kâşif-u Hâli’l-Mevtâ ve’l-Berzah Adlı Risalesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize 2010, s.10. Erişim tarihi: gün.ay.yıl, www.yazmalar.gov.tr.

19 Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi* s.508.

20 Som, *Tarihçe-i Erzurum-Yahut Hemşehrilere Armağan*, s.100; Uylaş, *Erzurumlu Kadı zade Mehmed Efendi ve Kuran’a dair bir risalesinin tanıtımı* s.515; Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi* s.508.

21 Uylaş, *Erzurumlu Kadı zade Mehmed Efendi ve Kuran’a dair bir risalesinin tanıtımı* s.515; Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi* s.508; Som, *Tarihçe-i Erzurum-Yahut Hemşehrilere Armağan*, s.100.

22 Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi* s.508; Som, *Tarihçe-i Erzurum-Yahut Hemşehrilere Armağan*, s.100; Suluoğlu, *Kadızâde Erzurumî ve Kâşif-u Hâli’l-Mevtâ ve’l-Berzah Adlı Risalesi*, s.13; Ateş, *Erzurumlu Kadızâde Efendi’nin Vasiyetnamesine Tablilî Bir Bakış*, s.311; Uylaş, *Erzurumlu Kadı zade Mehmed Efendi ve Kuran’a dair bir risalesinin tanıtımı*, s.517.

23 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 404; Som, *Tarihçe-i Erzurum-Yahut Hemşehrilere Armağan*, s.508; Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi* s.508; Uylaş, *Erzurumlu Kadı*

2.3. Çocukları

Kadızade Muhammed Efendi'nin oğlu olarak kaynaklarda müftü İbrahim Edhem Bey'in ismine rastlıyoruz. Ayrıca müftü Seyyid İbrahim Edhem Bey (ö. 1190/1776)'in “*Nehriyyetü'l-Fetvâ*” (نهرية الفتوى) isimli bir eseri de bulunmaktadır.²⁴ Diyarbakır'da medfun olduğu söylenir.²⁵

2.4. Vefatı

“Kadızade Muhammed Efendi'nin kaç yıl yaşadığını bilemiyoruz. Onun vefat tarihini kaynaklarımızın hepsi hicri olarak 1173 olarak vermektedir.²⁶ Bu tarih Miladi olarak 1759–1760 yıllarına tekabül eder.

Kadızâde Erzurumî'nin kabri, Erzurum Çat yolu üzerinde birçok ulemanın metfun olduğu Tuzcu köyündeki kabristandadır. Mezar taşında “el-merhum el-mağfurun lehu Kadızâde Muhammed el müftî bi-Erzurum rahmetullahi ‘aleyhi sene:1172 h. 21 Ramazan” yazmaktadır.”²⁷

zade Mehmed Efendi ve Kuran'a dair bir risalesinin tanıtımı s.517; Suluoğlu, *Kadızâde Erzurumî ve Kâşif-u Hâli'l-Mevtâ ve'l-Berzah Adlı Risalesi*, s.13; Ateş, *Erzurumlu Kadızâde Efendi'nin Vasiyetnamesine Tablîli Bir Bakış*, s.311.

24 Som, *Tarihçe-i Erzurum-Yahut Hemşehrilere Armağan*, s.101. bkz. Özen Şükrü, *Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü*, s.267; “*Nehriyyetü'l-fetvâ*” Erzurum müftüsü Seyyid İbrahim Edhem b. Erzurum müftüsü Kadızâde Muhammed Arif b. Muhammed (ö. 1190/1776) İstanbul Ün. Mer. Ktp., Nadir Eserler-Türkçe nr. 1590, 0b- 307a. Çok güzel ve temiz nüshadır. Kapak sayfasında “Rıza Paşa Kütüphanesi 141” mührü bulunmaktadır. Müellif; mukaddimedede, kendisini Erzurum müftüsü olarak tanıtır ve “*Bahrü'l-fetâvâ*” adlı eserin sahibi Erzurum müftüsü merhum Kadızâde Muhammed Arif b. Muhammed'in (ö. 1173/1759-60) oğlu olduğunu belirtir. Müftülüğü sırasında, Fetva Emni diye tanınan Muhammed Şerifin de yardımıyla muhtelif fenlere dair birçok mesele derlediğini ve bunları, fetva talebi sırasında ve fetva verirken yararlanılması kolay olsun diye diğer fetva mecmualarının sistematiğine göre tertip etmeyi planlayarak bu işe kalkıştığını ve eserine “*Nehriyyetü'l-fetvâ*” adını verdiğini belirtir. Türkçe fetvalar ve onlara mesnet teşkil eden Arapça nakillerden oluşan eserin mukaddimesi de Arapça'dır. *Fetâvâ-yı Yahya Efendi, Fetâvâ-yı Abdürrahim, Behcetü'l-fetâvâ, Neticetü'l-fetâvâ, Fetâvâ-yı Ali Efendi, Bahrü'l-fetâvâ, Fetâvâ-yı Rıza Efendi* gibi Türkçe fetva kitaplarından nakil yapılmaktadır. Zaman zaman Türkçe fetvaların kimlere ait olduklarının belirtilmediği de olmuştur. Ayrıca Osmanlı Kanunnamesinden de iktibaslar yer almaktadır.

25 Kırboğa, Mehmed Ali (Alatalı), *Kamusu'l-Kütüp ve mevzua- ti'l-müellefat*. Konya 1974, Yeni Kitap Basımevi. s.168

26 Som, *Tarihçe-i Erzurum-Yahut Hemşehrilere Armağan*, s.101; Bağdatlı, *Hadiyyat al-Arifin-Esme'al-Müellifin ve Asar al-Musannifin*, II, 333; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I,404; Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi* s.508.

27 Suluoğlu, *Kadızâde Erzurumî ve Kâşif-u Hâli'l-Mevtâ ve'l-Berzah Adlı Risalesi*, s.17, Uylaş, *Erzurumlu Kadı zade Mehmed Efendi ve Kuran'a dair bir risalesinin tanıtımı*, s.518.

3. Eserleri

3.1. Kitap ve Risâleleri

Bu bölümde Kadızade Muhammed Efendi'nin İslami ilimler hakkındaki birikimini ortaya koyan eserlerini ele alacağız. Hiçbir eseri matbu olmayan Kadızâde'nin eserleri, ülkemizin pek çok kütüphanesinde bulunmaktadır. Eserlerinin çoğu kelâm ilmi ile ilgili konuları ihtiva etmektedir.

Kadızade Muhammed Arif Efendi; eserlerine genel olarak yazma sebebini açıklayarak başlar. Eserlerini Arapça olarak telif etmiştir. Hanefi-Maturidi çizgisinde bir inanç ve düşünce anlayışına sahip olan müellif genel olarak eserlerinde Hanefi-Maturidi ekolün temel kaynaklarına atıfta bulunmuştur.

Kadızade Muhammed Efendi'nin eserlerini tespit ederken öncelikle Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Katalogundan istifade ettik. Kültür Bakanlığı²⁸ El Yazmaları Kataloğu da bize yol göstermiştir. Elimizden geldiği kadar eserlerinin bütününe ulaşmayı ve bu konuda en kapsamlı bilgileri araştırmamızda ortaya koymayı hedefledik. Çalışmamız Kadızâde ve eserleri hakkında bilgi almak isteyenlere yeterince yardımcı olabilecektir.

“Tarihçe-i Erzurum” müellifi Mehmed Nusret Som'un eserinde Kadızâde Erzurumî'nin varislerinin kütüphanesinde Birinci Dünya savaşı'na kadar kendi el yazısı ile 23 cilt eserinin olduğunu²⁹ söylemesine karşın çoğunluğu birkaç varaktan oluşan toplam 19 eserine ulaşabildik. Çalışmamız esnasında tespit edebildiğimiz eserleri ve nüshalarını tek tek ele alacağız.³⁰

1. Bahru'l-Fetâvâ
2. Kılâdetü'l Mercan fî Ahvâli'l Cânn
3. Şerhu ravzati'l-cenn
4. Risâle fi ihtilâfi'l ulema fi vukûi'l-mu'arreb fil-Kur'an
5. Risâletü's-selâmiyye
6. Risâle fi'l vad'
7. Risâle fi'l-Vâ'd
8. Risâle-i fethiyye
9. Risâle fi fark beyne hadis'il-ilahiye ve'l-kudsiyye
10. Risâle mümeyyiz mezhebi'l maturidiyye 'anil mezahib'il gayriye

28 bkz..<https://www.yazmalar.gov.tr>, <http://www.yazmakutup.gov.tr>, <http://ocp.hul.harvard.edu/ihp/>

29 Som, *Tarihçe-i Erzurum-Yahut Hemşehrilere Armağan*, s.101.

30 Suluoğlu, *Kadızâde Erzurumî ve Kâşif-u Hâli'l-Mevtâ ve'l-Berzah Adlı Risalesi*, s.18.

11. Kâşif-u hâli’l-mevtâ ve’l-berzah
12. Risâle fi z-zikr
13. Risâle fi hasedi’l mezkûr fi tarikat-ı Muhammediyye
14. Risâle-i Melheme
15. Risâletü’s-Sa’diyye
16. Risâle fi’s sa’âti’n nahsiyye ve’s Sa’diyye
17. Risâle fi beyani buyuti’s-seb’ati’s-Seyyare
18. Risâle fi beyani sa’âti’l busb

4. Kadıoğlu Medresesi

“Kadıozade Muhammed Efendi kitap ve Risâleler yazarak insanlara hizmet ettiği gibi, Erzurum’da Müftülük görevi esnasında bir de Medrese inşa ettirmiştir.

Kadıoğlu Medresesi olarak ünlenen bu medrese Erzurum ili İspir İlçesi sınırları dâhilinde bulunmaktadır. Medrese İspir Çarşı Camiinin dere aşırı kible tarafındadır. İspir’e on kilometre mesafede bulunan Kalkons köyünden getirilen muntazam kesme taşla yapılmış olan medrese muvaffak bir mimari eserdir. Ortasındaki bahçede çukruklu bir su kuyusu da vardır. Medresede on oda bulunmakta ve odaların hepsi beşikörtüsü şeklinde tonoz kubbelidir.

Kitabesinde “Bu şerefli medreseyi hücrelerinde oturanlara ve başkalarına şafi ilimlerin ve kâfi fenlerin okutulması ve bunların öğrenimleri için aslen İspir’li Erzurum şehri müftüsü Kadıozâde şöhretli Mehmed sırf Allah’ın rızasını kazanmak için (1138/1760) senesinde yaptırdı ve vakfetti”³¹ anlamında Arapça olarak yazılıdır.”³²

5. Bahru’l-Fetava

Kadim müçtehitleri dinin temel hükümlerini açıklamak suretiyle müminlere rehber kılan ve son dönemlerde mezhep içinde uzmanlaşmış fakihlerimizi de müftilere, hâkimlere yardımcı kılan Allah’a hamdolsun. Helalleri ve haramları açıklayan Rasullerin ve Nebilerin en faziletlisi olan Hz. Muhammed’e de Salât u Selâm olsun. Müslümanların gönlünde haklı ve öncelikli olarak saygı, sevgi ve hürmeti hak etmiş olan Allah resulüne ve arkadaşlarına ve ailesine salat u selam olsun.

Aslen ve doğum yeri Erzurum olan, Halep Kadı’sı rütbesine denk bir rütbe ile Erzurum Müftisi olan ve “Kadıozade Muhammed” diye şöhret bulmuş

31 Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi*, s.507.

32 Suluoğlu, *Kadıozâde Erzurumî ve Kâşif-u Hâli’l-Mevtâ ve’l-Berzah Adlı Risalesi*, s.60–61.

ve Rabbinin affına muhtaç olan el-Fakir der ki: “ *Kitaplardan alıntı yapılan yazıları fetva kitaplarına yazmaktan sıkıntı ve darlık oluşunca, ayrıca yazılan şeyleri de zapt etmeye güç yetiremeyince yaklaşık 30 yılı aşkın sorulara verilen fetvalarla ve diğer fetvaları bir araya topladım. Sonra (1161/1747) senesinde tebyiz ettim. (kopyasını çıkardım.) Fuzalanın yanımda terettüd edip tartışmalarıyla da hacmi büyük bir hazine ve umman oldu. Ben de “Bahrul Fetava” ismini verdim. Umarım ahirette azığım olur. Benden sonra fetva ile iştiğal edenler istifade ederler. Böylece beni de hayır ve dua ile yâd ederler.*”

Âlemlerin Rabbine Hamd olsun. Yaradılmışların en Faziletlisi olan Hz. Muhammed’e ve O’nun aile efradına ve arkadaşlarına Salât u Selam olsun. Şehadet erdim ki Allah’tan başka ilah yoktur. O tektir ortağı yoktur. Mülk O’nundur. Hamd de O’nundur. O her şeye Kadir’dir.

Erzurum müftülüğü görevinde bulunduğu dönemlerde Kadızâde Muhammed Arif Efendi; müftülüğü sırasında otuz yıla yakın bir süre içinde, bazı fetvaları (vâkıâtü’l-fetvâ) ve başka bir kısım meseleleri bir mecmua içinde düzensiz biçimde derlemiştir. Daha sonra, ismini tesbit edemediğimiz öğrencilerinden birisi tarafından 1161/1748 yılında bunları tebyiz etmiş/temize çekmiş ve böylece büyük bir mecmûa meydana gelmiştir. Kadızâde’nin, bu mecmuaya, sonraki tarihlerde başka bazı fetvaları da ilâve ederek 2092 fetvaya ulaşılmıştır.

En çok “*Fetavayı Ali Efendi*”³³den nakil yapılmakla birlikte Ebussuûd Efendi, Yahya Efendi, Minkârîzâde Yahya Efendi, “*Fetâvâ-yı Atâiyye*”, Abdullah Efendi’nin “*Behcetü’l-fetâvâ*”, Müeyyedzâde, “*Surretü’l-fetâvâ*”, “*Zübdetü’l-*

33 “Osmanlı Devleti’nin kırk üçüncü Şeyhülislâmı Çatalcalı Ali Efendi’nin fetvalarının toplanmış olduğu “Fetavâ-yı Ali Efendi” adlı eserdir. (1041/1631) yılında Çatalca’da doğan Ali Efendi; Selanik ve Mısır kadılıkları, Rumeli Kadıaskerliği görevlerinde bulduktan sonra Şeyhülislâmlığa yükselmiştir. IV. Mehmet’in padişahlığı sırasındaki ilk Şeyhülislâmlık görevi 13 yıl 2 ay 15 gün sürmüştür. Osmanlı ordularının Macaristan’daki başarısızlıkları üzerine ulema, Şeyhülislâm Ali Efendi’yi Padişah IV. Mehmet’i uyarmadığı gerekçesi ile eleştirmiştir. Bu nedenle nüfuzu azalan Çatalcalı Ali Efendi kısa bir süre sonra görevden alınmıştır. II. Ahmet’in padişahlığı sırasında tekrar Şeyhülislâmlığa getirilmişse de bu görevde ancak 2 aydan biraz daha fazla bir süre kalabilmiş, (ö. 1103/1692) yılında Edirne’de ölmüştür. Şeyhülislâm Ali Efendi’nin “Fetavâyı Ali Efendi” adlı eseri Osmanlı Fetvahanesinin en değerli saydığı dört fetva kitabından biri olmuştur. Bu eser Kefevî Salih Efendi tarafından toplanmıştır”. H.1324 (M. 1906) yılında basılan eser iki cildi bir arada olmak üzere toplam 398 sahifedir. Biz bu çalışmamızda eserin aile ile ilgili hükümler içeren kısımlarını dönemin şer’iye sicillerinden de yararlanarak değerlendirmeye çalışacağız...”, bkz.. Yakut, Esra, “Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi’nin “Fetavâyı Ali Efendi” Adlı Fetva Mecmuasına Göre Osmanlı Toplumunda Aile Kurumunun Oluşması Ve Dağılımı”, OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi) Sayı: 7 DOI: 10.1501/OTAM_0.000.000.171 Yayın Tarihi: 1996, 289.

fetâvâ” ve sonlarında “*Hizânetü’l-müftîn*” adlı eserden elgâz bahsi nakledilmektedir.

Erzurum’un sosyo-kültürel değerlendirmesinin yapılmasına katkı sağlayacak özelliğe sahip olan fetvalara rastladığımızı söyleyemeyiz. Çünkü var olan fetva dokümanlarından nakletmek suretiyle elde edilmiş nüsküllü bir fetva kitabıdır.

Dikkat Çeken Fetvaları

1. Hıristiyan olan bir kadının müslüman bir erkekten hamile olduğu halde öldüğünde hangi mezarlığa defnedilme fetvası,
2. Müslüman ile aynı binada birlikte yaşayan gayr-i Müslim’in, binanın yıkılması durumunda cesetlerin kimlikleri belirlenememesi durumundaki fetvası,
3. Devlete ödenen verginin zekâta mahsup edilebilmesine delil teşkil edecek fetvası,
4. Asli ihtiyaçlarını karşılamak üzere biriktirilen paranın nisap miktarında olup üzerinden bir yıl geçtiğinde zekâtının verilmesi gerektiği fetvası,
5. Ölünün tekfini için harcanan paranın zekâttan sayılmaması fetvası fetvası,
6. Ağır işlerde çalışıp şiddetli susuzluk anında dayanamayan kimsenin orucunu bozan kişiye kazanın yeterli olacağı fetvası,
7. Karısını üç talakla boşadığı halde inkâr eden kimsenin karısı tarafından öldürülmesinin meşru olacağı fetvası,
8. Babası müslüman, annesi Hıristiyan olan küçük çocuğun büyütüp yetiştirmek için müslüman olmasa da anneye verilebileceği hakkındaki fetvası,
9. Müslüman olduğunu iddia edenlerin başka bir dinin ritüellerini yapanların öldürülme cezasıyla tecziye edilebileceklerine ait fetvası,
10. Kâfir çocuklarının ahiretteki durumlarıyla ilgili fetvası,
11. Evlerin görüntülerini engelleyecek yapıların inşasına hatta bu binanın minare bile olsa mani olunabileceği ile ilgili fetvası,
12. Sadece elindeki borç senediyle alacaklı olunamayacağına ait fetvâsı,
13. Hâkimlerin şahitler olmaksızın sadece bilgisine dayanarak hüküm vermelerinin geçerli olmayacağı hakkındaki fetvası,
14. Düğün ve törenlerde magandaların silah ateşlerinden dolayı ölen kişilerin davalarında şahitliğin önemi ve sonuçlandırılması ile ilgili fetvası,

Sonuç

Genellikle fetva mecmuaları, müelliflerinin yetişip öğrenim gördüğü yerler, resmi görevlerinin olup-olmadığı, mezhepleri, yaşadığı asırlar ile eserlerinin muh-

tevalarıyla alakalı olarak eserin dili, soru-cevap şeklinde olup-olmadığı, kaynakları, fetvanın mesnedini teşkil eden delillerine yer verilip-verilmemesi, eserin gördüğü rağbet, matbu oluşu gibi özelliklerine göre değerlendirmeye tabi tutulurlar.

Müellif ve Eserin Özellikleri;

1. Kadızade Muhammed Efendi'nin doğum tarihi ile ilgili bir bilgiye ulaşamadık. Erzurum'un ilçesi olan İspir'de doğup büyümüştür. Çünkü küçük yaşta babasını kaybetmiş ve annesi o tarihlerde İspir Kadısı ile izdivaç etmiştir. Hatta bundan dolayı da kendisine "Kadızzâde" denilmiştir.

2. Asıl ismi (محمد بن عارف مجمد) Muhammed b. Arif Muhammed'dir.

3. Müellifin ilmi şahsiyeti; medrese eğitimine Erzurum'da başlamış ve ardından İstanbul'da ikmal etmiştir. Dönemin şartlarına göre en üst seviyede bir ilim tahsil ettiği anlaşılmaktadır.

4. Müellifin, "Kadızzâdeliler" ekolüne bağlı olduğu söylenemez. Ancak İbrahim Hakkı ile olan çekişmelerini dikkate alacak olursak tasavvuf karşıtı olduğu söylenebilir.

5. Kadızade'nin biyografisi ile ilgili geniş kaynaklara sahip olmadığımızdan çevresinde ne kadar ve nasıl tanındığı hususunda doyurucu malumat edilememiştir.

6. Kadızade yaşadığı dönemde yaygın olan medrese tekke çatışma-tartışmalarında medrese tarafında yer almıştır.

7. Kendisi resmi görevlerde bulunmuş, herhangi bir tarikata intisap etmemiştir. Sultan III. Mustafa (H.1171–1188 / M. 1752–1774) Zamanında, Kadızade Muhammed Efendi'ye Sultaniye medresesinin müderrisi olarak, eğitim-öğretim görevi verilmiştir. Kadızzâde Muhammed Efendi, "Medrese-i Sultaniyye" de tefris ile meşgul iken Erzurum Müftülüğüne atanarak on beş yıl müddetince bu görevi sürdürmüştür.

8. Kadızade XVIII. Yüz yılda yaşamış bir Osmanlı âlimidir. Yaşadığı dönem Osmanlı Devletinin ıslahat hareketlerinin yoğun olduğu bir dönemdir.

9. Kadızade (1759–1760 m.) tarihinde vefat ettiğine göre III. Ahmed (1703–1730 m.), Mahmut (1730–1754 m.), III. Osman (1754–1757 m.) ve III. Mustafa (1757–1774 m.) dönemlerinde yaşadığı anlaşılmaktadır.

10. Hanefi-Maturidi çizgisinde bir inanç ve düşünce anlayışına sahip olan müellif genel olarak eserlerinde Hanefi-Maturidi ekolün temel kaynaklarına atıfta bulunmuştur.

11. Kadızade Muhammed Arif Efendi'nin eserlerinin çoğu kelim ile ilgili konuları ihtiva etmektedir. Eserlerine genel olarak yazma sebebini açıklayarak başlamıştır. Eserlerini ekseriyetle Arapça olarak telif etmiştir.

12. "Bahru'l-Fetâvâ"nın dili Osmanlıca/Türkçe olup, mes'ele-elcevap şeklindedir. Fetvaların mesnedini teşkil eden delillere yer verilmiştir. Hatta metinler bazen olduğu gibi bazen de ihtisar edilmiş olup, Arapça olarak kaydedilmiştir.

13. "Bahru'l-Fetâvâ", matbu olmayıp el yazmasıdır.

14. "Bahru'l-Fetâvâ", nuküllü fetvâ mecmuaları türündendir. Fıkah baplarına riayet edilerek tanzim edilmiştir. Kitab u taharetle başlanılmış hünsay-ı müşkil ile bitirilmiştir.

Kaynakça

Arslan, Emine *Nüküllü Fetva Mecmûaları Ve Mehmed Fıkhî'nin el-Ecvibetü'l-Kâni'a Adlı Eserinin Bunlar Arasındaki Yeri*,

Ateş, Nilüfer *Erzurumlu Kadızâde Efendi'nin Vasiyetnamesine Tahlili Bir Bakış*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,

Bağdatlı, İsmail Paşa b. Muhammed Emîn b. Mîr Selim el-Bâbânî el-Bağdâdî,(1839/19209) *İzahü'l-Meknun fi'z-Zeyli ala Keşfi'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*,İstanbul 1945.

Bağdatlı, İsmail Paşa *Hadiyyat al-Arifin-Esm'e'al-Müellifin ve Asar al-Musannifin*, İstanbul 1955.

Bursalı, Mehmed Tahir, (1861–1925) *Osmanlı Müellifleri*, Ankara 2000.

Dağcı, Şamil *Osmanlı Dönemi Kaynaklarında Yer Alan İspirli Âlimler*" 26–28 Haziran 2008 tarihleri arasında Atatürk Üniversitesi İspir Hamza Polat Meslek Yüksek Okulu'nda gerçekleştirilen İspir-Pazaryolu Tarih, Kültür ve Ekonomi Sempozyumunda sunulan tebliğ metnidir.

Kırboğa, Mehmed Ali (Alatalı), *Kamusu'l-Kütüb ve mevzuatı'l-müellefat*. Konya 1974, Yeni Kitap Basımevi.

Konyalı, İbrahim Hakkı, (ö.1896-1984),*Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960.

Örsten, Seda "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Fetva Mecmuaları (Fatwa Collections As a Source of Ottoman Legal History)",

Özen, Şükrü *Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü*, Türkiye Araştırmaları literatür dergisi, Cilt3, Sayı 5, 2005.

Örsten, Seda *Osmanlı Hukukunda Fetvâ* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku (Türk Hukuk Tarihi) Anabilim Dalı, 2005,

Som, Mehmed Nusret *Tarihçe-i Erzurum-Yahut Hemşehrilere Armağan*, Ali Şükrü Matbaası-İstanbul 1338/1920, Yayına Hazırlayan Fidan Ahmet, Ankara 2010, s.100.

Suluoğlu, Muhammed Hanefî *Kadızâde Erzurumî ve Kâşif-u Hâli'l-Mevtâ ve'l-Berzah Adlı Risalesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize 2010,

Tabakoğlu, Ahmet, *Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları*, Osmanlı, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999.

Uylaş, Sait *Erzurumlu Kadı zade Mehmed Efendi ve Kuran'a dair bir risalesinin tanıtımı*, A.Ü. İlahiyat Fak. Türk İslam düşünce tarihinde Erzurum Sempozyumu (26–28 Haziran 2006),

www.suleymaniye.gov.tr/Yordam.htm.